

ЛАНДШАФТИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ „МУРАФА”

Виявлено структуру ландшафтних комплексів регіонального ландшафтного парку «Мурафа». Проаналізовано особливості натуральних урочищ руслового, заплавного, надзаплавно-терасового, схилового та плакорного типів місцевостей. Встановлено особливості антропогенної трансформації ландшафтів парку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: натуральний ландшафт, антропогенний ландшафт, місцевість, урочище, регіональний ландшафтний парк «Мурафа», дубово-грабовий ліс, лучний степ.

У Вінницькій області наразі функціонує 4 регіональних ландшафтних парки, одним з яких є «Мурафа». Незважаючи на те, що це ландшафтний парк, є лише одна наукова публікація, у якій досить поверхнево охарактеризовано його ландшафтні комплекси. Тому актуальним є дослідження ландшафтної структури території парку.

Мета – виявити особливості ландшафтних комплексів РЛП „Мурафа”. Для цього необхідно було зібрати і проаналізувати польові, фондові та літературні матеріали; виявити структуру натуральних ландшафтів парку на рівні місцевостей і урочищ; проаналізувати чинники антропогенізації природи, виявити трансформації натуральних ландшафтів території в антропогенні. Об’єктом дослідження є натуральні та антропогенні ландшафтні комплекси регіонального ландшафтного парку „Мурафа”.

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) „Мурафа” знаходиться у Могилів-Подільському адміністративному районі Вінницької області. Парк простягається у долинах річки Мурафа (від смт. Чернівці до с. Слобода-Бушанська) та її приток – річок Лозова (від урочища «Коліно», що на південь від с. Лозове, до гирла у с. Виля-Ярузькі) та Вазлуй (від моста на автошляху між селами Майорщина та Бабчинці до гирла у с. Мервинці) і займає площу 3452,7 га.

На цій території у минулому були поширені лісостепові ландшафти височин із докембрійськими породами, що перекриті крейдовими, неогеновими і антропогеновими відкладами [1, с. 222]. РЛП «Мурафа» сформувався у межах врізаних до кристалічних порід каньйоноподібних річкових долин, що розчленовують високі дністровські тераси. Фоновими тут були ландшафтні комплекси схилових лесових рівнин з дубово-грабовими лісами на сірих і темно-сірих опідзолених ґрунтах. Незначні площі займали лучностепові ландшафти, що були представлені лесовими рівнинами з чорноземами типовими малогумусними під різнотравно-типчачково-ковилловими та різнотравно-ковилловими угрупованнями. На території парку сформувались та добре виражені такі основні типи ландшафтних місцевостей: русловий, заплавний, надзаплавно-терасовий, схиловий та плакорний.

Русловий тип місцевостей представлений аквальними комплексами річищ Мурафи та її допливів. Вони займають 2,3 % території РЛП „Мурафа”. Виділяють два типи аквальних ділянок у річкових руслах: переكاتи та плеса. Для переكاتів характерні незначні глибини, кам'янисто-гравійне днище, швидка і бурхлива течія. У їх ландшафтній структурі виділяються 6 типів натуральних аквальних урочищ: острови, пороги, шивери, центральне русло, мілководні русла і рукави, затоки [2, с. 44].

Довжина р. Мурафа у межах парку становить 33,9 км. На цьому проміжку виявлено 38 ділянок переكاتів. На них ширина річки змінюється від 5 до 27 метрів, глибина – від 0,2 до 1,25 метра, швидкість течії – від 0,51 до 0,9 м/с. Особливо привабливими для рекреантів є урочища островів та порогів. Параметри островів коливаються в широкому діапазоні: ширина – до 100 м, довжина – 10 – 400 м, площа – 10 – 48200 м². Їх рослинність представлена вербою білою (*Salix alba*), вільхою клейкою (*Alnus glutinosa*), ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*), осоками. Часто острови утворюють групи від 2 до 5 островів.

Урочища порогів на річці Мурафа мають довжину від 20 до 300 м, ширину – від 3 до 25 м, глибину від 0,3 до 1,7 м. Гранітогнейсові скелі порогів часто перегороджують все русло, інколи підносяться до 1,5 – 2 метрів над водою та утворюють невеликі водоспади. Рослинний світ представлений такими видами: кушир підводний (*Ceratophyllum submersum* L.), рдесник злаколистий (*Potamogeton gramineus* L.).

Особливими є урочища шивери. Це мілководні ділянки річищ з підводними або незначно піднесеними над водою уламками гірських порід і швидкою течією. Шивери на Мурафі виявлені біля с. Грушка. Урочища мілководних рукавів відділяють острови та береги річок. Вони мають ширину 1 – 10 м, глибини 0,1 – 0,4 м. На деяких ділянках у руслі Мурафи сформувалось по кілька рукавів.

Значне розчленування берегової лінії проявляється у тому, що сформувались численні півострови та затоки. Урочища заток мають більші, у порівнянні із іншими урочищами переكاتів, глибини, уповільнену течію, мулисте днище. Особливо багато заток – у «Мурафській Швейцарії», що знаходиться між селами Скалопіль та Вила-Ярузькі.

Довжина правої притоки Мурафи – р. Лозова – в РЛП становить 5,8 км, ширина русла – від 2-3 м до 18 м. На цій річці, в РЛП «Мурафа», є лише одна ділянка переكاتів – на південь від с. Лозове. Тут сформувалась група островів, добре виражені пороги. Ліва притока Мурафи – річка Вазлуй – у межах регіонального ландшафтного парку простягається на відстань 9,8 км, має ширину 1 – 6 метрів. Поблизу с. Новомикільськ добре виражені урочища шиверів. Днище річки тут з мулистого змінюється на кам'янисте, має глибини 0,1 – 0,2 м, місцями зайняте заростями осок.

Плеса – найглибші аквальні ділянки річок між перекатами. Для них характерні більші, у порівнянні з перекатами, глибини, менша швидкість течії, мулисте, мулисто-глинисте, піщане або мулисто-піщане днище, стратифікація води за температурою та кількісними показниками розвитку гідробіонтів [2, с. 47]. У ландшафтній структурі плес виділяють 3 типи аквальних урочищ: центрального глибоководдя, центрального мілководдя та прибережних відмілин [3, с. 97].

На плесах ширина р. Мурафа у межах регіонального ландшафтного парку змінюється від 10,1 м до 35 м при розливах, глибина – від 0,2 м до 2,2 м, швидкість течії – від 0,19 м/с до 0,31 м/с. Довжина плесових аквальних ділянок – від 30 м до 1 км. Глибина річки Лозова на плесах 0,7 – 2 м, швидкість течії коливається у межах 0,1 – 0,3 м/сек. Днище річки мулисте та мулисто-глинисте, зайняте заростями осок. Річка Вазлуй на плесах має глибини 0,3 – 1 метр, швидкість течії змінюється від 0,1 до 0,3 м/сек.

Найбільші глибини річищ і середні швидкості течії плес характерні для центральних глибоководь. Тут ростуть рдесник злаколистий, рдесник Берхтольда (*Potamogeton berchtoldii Fieber*), кушир підводний. Найменші швидкість течії (0,1 м/сек) та глибини (до 1 м) характерні для прибережних відмілин. Вони мають вигляд видовжених і вузьких (до 3 м), піщаних смуг. Водна поверхня зайнята такими видами рослин: стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia L.*), глечики жовті (*Nuphar lutea L.*), ряска мала (*Lemna minor L.*), аїр звичайний (*Acorus calamus L.*).

Крім аквальних ділянок плес і перекатів, у ландшафтній структурі руслового типу місцевостей виділяються урочища конусів виносу алювіальних і делювіальних відкладів постійних і тимчасових водотоків. Вони формують обмілини та зайняті вербою білою, явором, вільхою клейкою, рогозом вузьколистим (*Typha angustifolia L.*), осоками.

Унаслідок господарської діяльності людини аквальні урочища в руслах річок РЛП „Мурафа” зникли або трансформувались. На основі річки Мурафа, між селами Скалопіль та Абрамівська Долина, було створене Скалопільське водосховище; на річках Лозова і Вазлуй були створені ставки. Це водні антропогенні ландшафти, у межах яких натуральні аквальні урочища не збереглися.

Заплавний тип місцевостей у регіональному ландшафтному парку „Мурафа” добре виражений та займає майже четверту його частину (23,1 %). Проте, заплави не є суцільними, на ділянках крутих корінних схилів вони слабо виражені або майже відсутні. У заплавах панують два типи біоценозів – лучні та лісові, що часто переходять у низинні болота. Характерними урочищами заплавного типу місцевостей є луки різного рівня та зволоженості, чорновільшаники, вербняки. На заболочених місцях поширені зарості осок.

Параметри заплави річки Мурафа змінюються у широкому діапазоні. Ширина заплави – 4 – 260 метрів, у більшості випадків – 20 – 30 метрів. Заплава складена мулисто-глинистим або супіщаним матеріалом, у місцях виходу кристалічних порід – гранітним субстратом. Рослинний покрив представлений переважно вербняками та вільшняками. Ширина заплави р. Лозова змінюється від 3 – 5 до 150 – 200 м. Вона складена супісками, на заболочених ділянках – мулистим і мулисто-глинистим матеріалом, рослинний покрив представлений переважно вербняками. Ширина заплави р. Вазлуй у парку змінюється від 1 – 2 до 15 – 20 м. Її рослинність також представлена переважно вербняками.

Натуральні ландшафти заплав у РЛП «Мурафа» зазнали перетворень під впливом антропогенних чинників. З-поміж останніх найважливішими є знищення лучної рослинності через випасання худоби, створення населених пунктів, сіножатей, городів, вирубування вільхи та верби, затоплення та підтоплення заплави внаслідок гідротехнічного будівництва.

Надзаплавно-терасовий тип місцевостей займає 5,1 % території РЛП «Мурафа». Виявлено 4 ділянки надзаплавних терас, дві з яких сформувались у с. Вила-Ярузькі. Одна з них знаходиться на місці річок Мурафа і Лозова, інша – на лівому березі Мурафи. У минулому рівні поверхні терас були зайняті дубово-грабовими лісами на темно-сірих опідзолених ґрунтах (перша ділянка) і чорноземах опідзолених (друга ділянка). Третя ділянка терас сформувалась на лівому березі Мурафи, у с. Мервинці, четверта ділянка – на правому березі цієї річки, у с. Івонівка. У минулому тут були поширені дубово-грабові ліси на чорноземах опідзолених. Заміна лісової рослинності на лучну обумовила трансформацію опідзолених чорноземів у реградовані, що тепер домінують. Натуральні урочища дібров усіх чотирьох ділянок надзаплавних терас наразі замінені на сільські селитебні ландшафти.

Домінуючим (68,3 %) у РЛП «Мурафа» є схиловий тип місцевостей. Висота схилів коливається у межах 20 - 80 м, крутизна – досягає 90⁰, але переважають схили крутизною 30 – 45°. Схиліві місцевості у минулому були зайняті дубово-грабовими лісами, лучними степами, рослинністю вапнякових і гранітних відслонень. Видовий склад рослинних угруповань відрізнявся за експозицією, частиною і крутизною схилів.

Переважаюча частина схилових місцевостей парку сконцентрована у долині річки Мурафа. У минулому на досліджуваній території переважали дубово-грабові ліси. Деревостани цих лісів переважно складали дуб звичайний (*Quercus robur L.*) і дуб скельний (*Quercus petraea Liebl.*). Ліси з дуба звичайного представлені переважно асоціацією грабово-дубового лісу волосистоосокового (*Carpineto-Quercetum caricosum (pilosae)*), а з дуба скельного – групою асоціацій *Querceta (petraea) caricosa (Brevicollis)* з асоціацією кизилово-парвськоосоковою (*Quercus petraea-Cornus mas-Carex brevicollis*) [4]. Урочища схилів різної крутизни з дубово-грабовими лісами на чорноземах опідзолених сьогодні збереглися на

правому березі Мурафи, між смт. Чернівці та с. Абрамівська Долина, у південних і південно-західних околицях с. Букатинка. Урочища схилів із дубово-грабовими лісами на темно-сірих опідзолених ґрунтах збереглися у північних околицях с. Букатинка та у східних околицях с. Бандишівка.

На території парку в доагрикультурний період були значно поширені лучні степи. Серед них найчастіше зустрічались різнотравно-типчакково-ковилові та різнотравно-ковилові угруповання, в яких домінували ковилі вузьколиста (*Stipa tirsia* Stev.), волосиста (*S. capillata* L.), пірчаста (*S. pennata* L.), костриця борозниста (*Festuca rupicola* Heuff.) [5]. Зустрічались також ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.), рідше – ковила пухнастолиста (*S. dasiphylla* (Czern ex Lindem) Trautv.).

Урочища схилів різної крутизни із лучними степами на чорноземах глибоких малогумусних збереглися у долині р. Лозова, на південь від с. Коси; на правому березі р. Мурафа, на північ від с. Вила-Ярузькі; у долині р. Вазлуй, на північ від с. Мервинці та на південь від с. Майорщина. На північ від с. Вила-Ярузькі поширені степові чагарникові угруповання з домінуванням вишні степової (*Cerasus fruticosa* Pall.), сливи степової (*Prunus stepposa* Kotov) та мигдалю степового (*Amygdalus nana* L.). Тут виявлено занесені до Червоної книги України сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans* Störk.) та лілія лісова (*Lilium martagon* L.). Лучностепові фітоценози на значних територіях штучно заміщені чагарниковими та лісовими угрупованнями. У них, крім лучних і степових видів, зустрічаються аморфа кушова (*Amorpha fruticosa* L.) та сумах коротковолосий (*Rhus typhina* L.) [6].

У нижніх частинах схилів РЛП „Мурафа” значно поширені урочища „стінок” – схилів крутизною понад 35⁰. Часто зустрічаються вапнякові та гранітні відслонення крутизною до 90⁰ і висотою від 2 до 20 м. На території парку сформувалась густа мережа балок і ярів. Яри мають довжину 30 – 130 м, глибину 1,5 – 10 м, ширину 2 - 10 м, інколи мають кілька відвершків. Ці урочища вторинно заліснені або зайняті різнотравно-злаковою рослинністю. Часто круті схили ярів не закріплені рослинністю.

Частина схилів була виположена, на багатьох ділянках створені тераси. На місці схилових поверхонь у багатьох випадках сформувались сільські селитебні ландшафти із садками і городами, гірничопромислові ландшафти Скалопільського гранітного та Букатинських пісковикових кар’єрів.

Плакорні місцевості займають найменші площі (1,2 % території) у ландшафтній структурі РЛП „Мурафа”. Виявлено 7 ділянок плакорних ландшафтів, що представлені простими та складними урочищами. Урочище випуклих ділянок власне вододілів із лучностеповими угрупованнями з домінуванням костриці валіської та бородача звичайного

на чорноземах типових неглибоких малогумусних знаходиться на північ від с. Мервинці. Урочище випуклих ділянок власне вододілів із чорноземами типовими неглибокими малогумусними, селитебними ландшафтами на місці лучних степів у минулому виділяється у с. Абрамівська Долина. Сформувались також урочища слабо нахилених частин вододілів із темно-сірими опідзоленими ґрунтами, заростями терену колючого (*Prunus spinosa* L.), глоду криваво-червоного (*Crataegus sanguinea* Pall.), шипшини собачої (*Rosa canina* L.) і селитебними ландшафтами с. Коси на місці дубово-грабових лісів. Складні урочища лощин із чорноземами реградованими, штучними насадженнями сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), гледичії колючої (*Gleditsia triacanthos* L.), лучними фітоценозами на схилах, ставком на днищі, на місці дубово-грабових лісів виявлено між селами Скалопіль та Вила-Ярузькі. Урочища лощин із темно-сірими опідзоленими ґрунтами, лучними фітоценозами на місці дубово-грабових лісів виділяються у північних околицях с. Садки, а з селитебними ландшафтами – у селах Букатинка і Бандишівка [7].

Висновки. При створенні РЛП «Мурафа» до його складу були включені переважно (98,8 %) цілісні природні комплекси річкових долин. Виявлено, що у ландшафтній структурі домінують (68,3 %) схиліві місцевості. Заплавні місцевості займають 23,1 %, надзаплавно-терасові – 5,1 %, руслові – 2,3 % території. Найменш поширеними (1,2 %) є плакорні місцевості. Встановлено, що у процесі антропогенізації природи на місці натуральних урочищ парку сформувались сільські селитебні, лучно-пасовищні сільськогосподарські, гірничопромислові, лісові та водні антропогенні ландшафти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Національний атлас України. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. 440 с.
2. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля. Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. 183 с.
3. Лаврик О. Д. Річкові ландшафтно-технічні системи. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. 301 с.
4. Яцентюк Ю. В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку «Мурафа». *Український географічний журнал*. 2006. № 4. С. 34-37.
5. Яцентюк Ю. В. Національні природні ядра екомережі Вінницької області. *Український географічний журнал*. 2011. №2. С.48-52.
6. Яцентюк Ю. В. Екомережа як антропогенна парагенетична ландшафтна система (на прикладі Вінницької області) . Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2014. – Вип. 26. – С. 17–24.
7. Яцентюк Ю. В. Регіональна екомережа Вінницької області. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2012. – № 1-2. – С. 77–85.